

Criteria of Security and Welfare in the Quran: An Interactive Analysis and Strategies for Realizing the Ideal Society (Case Study: Verses 126 of Surah Al-Baqarah and 112 of Surah An-Nahl)

Reza Aghapour ^{1*}, Fatemeh Ramyar ², Seyed Ali Akbar Rabi' Nataj ³

¹ Assistant Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (Corresponding author)

² Ph.D. Student, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

³ Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Article information	ABSTRACT
<p>Article type: Research Paper</p> <hr/> <p>KEYWORDS: Security, Welfare, Quranic Criteria, Ideal Society, Interactive, Relationship.</p> <hr/> <p>Received: 2025/08/24 Accepted: 2025/10/04</p> <hr/> <p>*Corresponding author: r.aghapour@umz.ac.ir</p> <hr/> <p>How to cite this paper: Aghapour, R., Ramyar, F., and Rabi' Nataj, S. (2026). Criteria of Security and Welfare in the Quran: An Interactive Analysis and Strategies for Realizing the Ideal Society (Case Study: Verses 126 of Surah Al-Baqarah and 112 of Surah An-Nahl). <i>Journal of Culture and Islamic Sciences</i>, 10(5): 57-74.</p>	<p>This document gives template for authors to prepare manuscripts for Security and welfare, as two fundamental pillars of social life, have always been emphasized in Quranic teachings. The necessity of this research stems from the need to deeply understand the interaction between these two concepts and their Quranic criteria. This study employs a descriptive-analytical method through content analysis of Quranic verses. The findings indicate that, from the Quran's perspective, security acts as an essential foundation for achieving welfare, and the two enjoy a reciprocal and reinforcing relationship. On one hand, security paves the way for the growth of welfare, and on the other, welfare based on Quranic criteria enhances society's ability to maintain sustainable security. The Quran conditions positive enjoyment of material blessings on faith (Al-A'raf: 96), righteous deeds (An-Nur: 55), establishing security (Al-Baqarah: 126), and steadfastness (Al-Jinn: 16), while considering the absence of these conditions as factors leading to deviation and arrogance. The study concludes that realizing the ideal society requires simultaneous and balanced attention to both security and welfare within the framework of Quranic teachings. By presenting a model based on Quranic criteria, this research can inspire effective programs for improving social and economic conditions in Muslim societies.</p>

DOI: 10.22034/rjcis.2025.15358.1153

معیار امنیت و رفاه در قرآن: تحلیل تعاملی و راهکارهای تحقق جامعه مطلوب (مطالعه موردی: آیات ۱۲۶ سوره بقره و ۱۱۲ سوره نحل)

رضا آقاپور^۱، فاطمه رامیار^۲، سیدعلی اکبر ربیع نتاج^۳

۱- دانشیار، گروه قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۲- دانشجوی دکتری، گروه قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۳- استاد، گروه قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی پژوهشی	امنیت و رفاه به عنوان دو محور اساسی حیات اجتماعی همواره در آموزه‌های قرآنی مورد تأکید بوده‌اند. ضرورت انجام این تحقیق ناشی از رسیدن به درک عمیق تعامل این دو مفهوم و معیارهای قرآنی آن است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و از طریق تحلیل محتوای آیات قرآن گردآوری شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از منظر قرآن، امنیت به عنوان بستر ضروری برای تحقق رفاه عمل می‌کند و این دو در رابطه‌ای دوسویه و تقویت‌کننده قرار دارند. از سویی، امنیت زمینه‌ساز رشد رفاه است و از سوی دیگر، رفاه مبتنی بر معیارهای قرآن، توانایی جامعه را در حفظ امنیت پایدار افزایش می‌دهد. قرآن کریم، بهره‌مندی مثبت از نعمات مادی را مشروط به ایمان (أعراف: ۹۶)، عمل صالح (نور: ۵۵)، برقراری امنیت (بقره: ۱۲۶) و پایداری (جن: ۱۶) می‌داند و فقدان این شرایط را عامل انحراف و استکبار معرفی می‌کند. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که تحقق جامعه مطلوب، نیازمند توجه همزمان و متوازن به هر دو مؤلفه امنیت و رفاه در چارچوب آموزه‌های قرآنی است. این مطالعه با ارائه الگویی مبتنی بر معیارهای قرآنی، می‌تواند الهام‌بخش برنامه‌های مؤثر برای بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی در جوامع مسلمان باشد.
واژگان کلیدی: امنیت، رفاه، معیارهای قرآنی، جامعه مطلوب، رابطه تعاملی.	
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۱۲ * پست الکترونیکی نویسنده مسئول: r.aghapour@umz.ac.ir	
ارجاع: آقاپور، آ.، رامیار، ف.، ربیع نتاج، س.، ۱۴۰۴، معیار امنیت و رفاه در قرآن: تحلیل تعاملی و راهکارهای تحقق جامعه مطلوب (مطالعه موردی: آیات ۱۲۶ سوره بقره و ۱۱۲ سوره نحل)، پژوهش‌نامه فرهنگ و معارف دینی، ۱۰(۵)، ۷۴-۵۷.	

مقدمه

سعادت انسان به عنوان غایت نهایی حیات بشری، همواره مورد توجه مکاتب فلسفی (میل، ۱۳۸۸: ۳۲؛ کاپلستون، ۱۳۸۶، ج ۵: ۱۴۱) و دینی (طباطبایی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۱۱۱) بوده است. در آموزه‌های قرآنی، این مفهوم نه به معنای رد لذت‌های دنیوی، بلکه به معنای استفاده مشروع از نعمت‌های الهی در چارچوب شریعت برای رسیدن به لذتی پایدار و اخروی تعریف می‌شود: «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً» (بقره: ۲۰). از دیدگاه قرآن، انسان از عظمت ویژه‌ای برخوردار است تا جایی که تمامی موجودات به فرمان خداوند مسخر او شده اند: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الَّأَنْهَارَ» (بقره: ۳۲). این تسخیر به دو شکل است: یکی در خدمت منافع و مصالح انسان بودن، مانند تسخیر خورشید و ماه: «وَ سَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» (ابراهیم: ۳۳) و دیگری تحت اختیار بشر قرار داشتن، مانند تسخیر کشتی‌ها و دریاها (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۳۵۶)؛ در همین راستا، تحقق این سعادت در گرو تأمین دو بستر است: امنیت و رفاه (یزدانی، ۱۳۸۲: ۳۴). «خداوند تمام عوامل تولید را برای رفاه انسان در اختیارش قرار داده است تا در مصارف مورد نیاز به کار گرفته شود» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۴: ۳۳۸؛ مدرسی، ۱۳۷۷، ج ۳: ۳۳۷).

در منابع مختلف از «رفاه» از ابعاد فردی و اجتماعی آن، تعاریف متعددی شده است که بعد اجتماعی رفاه در ساخت جامعه مطلوب بسیار با اهمیت است. «رفاه اجتماعی» معمولاً حالتی را می‌رساند که در آن کلیه افراد جامعه از آنچه تأمین کننده نیازهای مادی و معنوی آن‌ها است، برخوردار باشند و همچنین باید شامل جمیع جهات زندگی اجتماعی باشد تا بتواند بسیاری از مسایل از جمله جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، تربیتی، جمعیتی، بهداشتی و غیره از بین برود» (آراسته خو، ۱۳۷۴: ۵). مؤلفه دیگری که اهمیت آن، پژوهش حاضر را بر آن داشته تا علاوه بر مؤلفه «رفاه» به واکاوی آن پردازد، مؤلفه «امنیت» است. «امنیت و رفاه» به عنوان دو ستون ساختار جامعه، همواره کانون توجه نظام‌های اجتماعی (رک: کامکار، ۱۳۸۲: ۲۵) بوده‌اند. با این حال، علی‌رغم درک اهمیت این دو مفهوم، تبیین رابطه دقیق و تعاملی بین آنها به عنوان یک مسئله پژوهشی باقی مانده است. از یک سو، این پرسش مطرح است که آیا امنیت به عنوان پیش‌نیازی ضروری برای تحقق رفاه اقتصادی و اجتماعی عمل می‌کند؟ و از سوی دیگر، این سؤال وجود دارد که آیا رفاه به معنای تأمین نیازهای مادی و فراهم آوردن امکان رشد و پیشرفت برای آحاد جامعه، خود به عنوان عاملی تقویت‌کننده، ظرفیت و توانایی یک جامعه را برای حفظ و پاسداری از امنیتی پایدار افزایش می‌دهد؟ به عبارت دیگر، آیا این دو در یک رابطه خطی و یک‌طرفه قرار دارند یا رابطه‌ای دوسویه، تقویت‌کننده و هم‌افزا دارند؟

پیچیدگی این مسأله زمانی افزوده می‌شود که با استناد به متون دینی، مشخص شود برخورداری از رفاه می‌تواند در غیاب چارچوب‌های هدایت‌گر الهی، نه تنها به تقویت امنیت منجر نشود، بلکه عاملی برای ایجاد استکبار و بی‌ثباتی گردد. بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش، واکاوی این رابطه و پاسخ به این پرسش است که الگوی بهینه تعامل بین امنیت و رفاه برای دستیابی به جامعه‌ای باثبات و مطلوب چگونه است؟ قرآن کریم با تأکید بر این دو مفهوم،

چارچوب‌هایی برای بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها ارائه می‌دهد که به کارگیری این آموزه‌ها می‌تواند به ایجاد جامعه‌ای سالم و مطلوب کمک رساند.

روش پژوهش

این تحقیق با بهره‌گیری از روش توصیفی تحلیلی به بررسی آیات قرآن کریم می‌پردازد. در این راستا، آیات مرتبط با مفاهیم امنیت و رفاه استخراج و تحلیل می‌شوند تا رابطه‌ی تعاملی بین این دو مفهوم و معیارهای قرآنی مرتبط با آن‌ها تبیین گردد. همچنین از منابع تفسیری و لغوی معتبر برای تحلیل دقیق‌تر آیات استفاده می‌شود.

پیشینه پژوهش

در رابطه با مفاهیم رفاه و امنیت، پژوهش‌هایی به صورت جداگانه در حیطه قرآن کریم انجام شده است که در ادامه به بررسی چند نمونه از آن‌ها می‌پردازیم:

۱. علوی (۱۴۰۲) در پایان‌نامه خود با عنوان «امنیت اجتماعی؛ مطالعه قرآنی»، به بررسی مبانی و قواعدی پرداخته است که قرآن کریم برای برقراری امنیت در روابط اجتماعی ارائه می‌دهد. این پژوهش نشان می‌دهد که اگر افراد و جوامع از دستورات و مفاهیم قرآنی در زمینه امنیت اجتماعی بهره‌مند شوند، آثار مثبت و گسترده‌ای در سطوح فردی، خانوادگی، اجتماعی و دولتی به وجود می‌آید. این آثار به شش دسته اصلی تقسیم می‌شوند: امنیت فردی، اقتصادی، حیاتی، عفت، آثار شخصی و روانی همانند افزایش اعتماد به نفس و کاهش اضطراب و ترس در افراد، آثار اجتماعی همچون تقویت همبستگی و تعاملات مثبت میان اعضای جامعه. این آثار هم در طول زندگی فردی و جمعی قابل مشاهده‌اند و هم جنبه پیشگیرانه دارند و هم جنبه ترمیمی. در نهایت، این پژوهش به این نتیجه رسیده است که مهم‌ترین دستاورد رعایت دستورات قرآنی در زمینه امنیت اجتماعی، ایجاد ثبات فردی و اجتماعی، بهبود روابط میان افراد و دستیابی به عدالت اجتماعی است.

۲. پارسا (۱۴۰۲) در پژوهش خود با عنوان «جایگاه رفاه در زندگی انسان از دیدگاه قرآن»، دستیابی به رفاه را یکی از اهداف مهم زندگی انسان‌ها معرفی می‌کند. این پژوهش بیان می‌دارد که تلاش برای دستیابی به رفاه، همواره باعث بروز منازعات، جنگ‌ها و اختلافات زیادی در طول تاریخ شده است. از این رو، اندیشمندان و مصلحان اجتماعی همواره در پی یافتن راه‌کارهایی برای تحقق رفاه پایدار بوده‌اند.

از منظر قرآن، رفاه به دو نوع پسندیده و ناپسند تقسیم می‌شود. رفاه پسندیده، رفاهی است که در چارچوب ارزش‌های الهی و اخلاقی قرار دارد، در حالی که رفاه ناپسند، رفاهی است که خارج از این چارچوب و مبتنی بر ظلم، اسراف یا نادیده گرفتن حقوق دیگران است. قرآن کریم راهکارهایی را برای دستیابی به رفاه ارائه می‌دهد که به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: راهکارهای اقتصادی و راهکارهای فرهنگی و عقیدتی. این پژوهش همچنین موانع دستیابی به رفاه را در چهار دسته بررسی می‌کند: موانع اقتصادی، موانع فرهنگی و اجتماعی، موانع سیاسی و موانع اعتقادی.

۳. رشیدیان (۱۳۹۴) در مقاله «نگرش اسلام به رفاه اقتصادی»، به بررسی رویکرد اسلام نسبت به رفاه اقتصادی و مفاهیم مرتبطی مانند لذت، خوشی و سعادت پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اسلام ضمن به رسمیت شناختن رفاه مادی معقول، به دنبال ایجاد جامعه‌ای مرفه و متعادل است. حکمای اسلامی در تبیین رفاه مطلوب، لذت‌های عقلی را برتر از لذت‌های جسمی می‌دانند. آن‌ها معتقدند که لذت‌های جسمی، اگرچه مورد تأیید هستند، اما باید به گونه‌ای باشند که با لذت‌های عقلی و معنوی در تضاد نباشند. اسلام با گشودن افق‌های ابدیت به روی انسان، به دنبال جهت‌دهی رفاه مادی در راستای دستیابی به لذت‌های وصف‌ناپذیر مادی و معنوی در زندگی اخروی است. از این رو، لذت‌هایی که با این هدف در تنافی باشند، ممنوع یا نکوهیده اعلام شده‌اند.

۴. محبوبی (۱۳۹۱) در پژوهش خود با عنوان «مبانی رفاه اجتماعی در اسلام»، دیدگاه اسلام در خصوص مفاهیم بنیادین رفاه اجتماعی را استخراج می‌کند. این پژوهش با تقسیم‌بندی چهارگانه پارسونز (اقتصاد، سیاست، فرهنگ و اجتماع) به بررسی معیارهای رفاهی در اسلام پرداخته و نشان می‌دهد که اسلام در بسیاری از حوزه‌های زندگی اجتماعی، طرح‌ها و برنامه‌هایی دارد که اجرای آن‌ها می‌تواند به تأمین رفاه اجتماعی منجر شود.

۵. افتخاری (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان «امنیت در اسلام» به بررسی عوامل تأمین‌کننده و تهدیدکننده امنیت در جامعه اسلامی پرداخته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ایمان به خدا و روز قیامت، همراه با انجام کارهای شایسته، می‌تواند امنیت و آرامش را در سراسر جهان گسترش دهد. این پژوهش به این سؤال کلیدی پاسخ می‌دهد که چه نوع تهدیداتی امنیت جامعه اسلامی را با خطر مواجه می‌سازد و کدام یک از این تهدیدات از اهمیت بیشتری برخوردار هستند. عوامل تهدیدکننده امنیت در جامعه اسلامی: بیگانه شدن با تعالیم دینی، از دست دادن فرهنگ اسلامی، اجرا نکردن دستورات الهی، بی‌توجهی به خواست مردم، ایجاد تنش با کشورهای دیگر، برقرار نکردن مناسبات سیاسی و اقتصادی بر اساس احترام متقابل، عدم اجرای عدالت اجتماعی، ایجاد نابرابری در طبقات مختلف جامعه، اخلال در روابط داخلی: تضعیف همبستگی و وحدت میان گروه‌های مختلف جامعه. این پژوهش تأکید می‌کند که بی‌توجهی به خواست مردم و احکام الهی، از مهم‌ترین عوامل تهدیدکننده امنیت در جامعه اسلامی است.

پژوهش‌هایی که تاکنون در زمینه رفاه و امنیت انجام شده‌اند، هر یک از زاویه‌ای خاص به این مفاهیم پرداخته‌اند. با این حال، در هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به رابطه متقابل و همبستگی این دو مفهوم در قرآن کریم توجه نشده است. بنابراین، وجه تمایز پژوهش حاضر، بررسی رابطه تعاملی و همبستگی میان رفاه و امنیت در قرآن است. این پژوهش با به کارگیری الگوی قرآنی (نحل: ۹۷، ۱۱۲؛ أعراف: ۱۵۶؛ بقره: ۱۲۶)، سعی می‌کند تا مبنای مناسبی برای برنامه‌ریزی‌های کلان در کاربرد دو مؤلفه امنیت و رفاه در جوامع مسلمان فراهم آورد.

متن:

۱. مفهوم رفاه در معاجم

رفاه از ریشه (ر - ف - ه) که در منابع لغوی مختلف، این واژه با معانی مشابهی تعریف شده است: «أَنَّ التَّرْفَ هُوَ

التَّعَمُّ بِالنَّعَمِ وَ سَعَةِ الْعَيْشِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ التَّمَتُّعِ فِيهَا مِنْ أَى جِهَةٍ؛ رفاه به معنای خوشی، آسایش و فراخی نعمت است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱: ۳۸۵؛ فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۴: ۴۶؛ حسینی زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۹: ۳۸؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۵: ۲۷۷؛ طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶: ۳۴۶؛ ازهری، ۲۰۰۱، ج ۶: ۱۵۰؛ قرشی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۴۶۰؛ صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴، ج ۳: ۴۷۸). این معنا در منابع مختلف با تأکید بر جنبه‌های مثبت زندگی مانند راحتی، آسودگی و خوش گذرانی تعریف شده است. دو واژه «رفاه» و «ترف» از دیدگاه لغت‌شناسان، دارای تشابه معنایی است، اما کتاب قرآن کریم این دو لغت را از نظر معنا از هم تفکیک می‌کند. برای نمونه خداوند می‌فرماید: «وَ أَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (مومنون: ۳۳) که واژه «ترف» درباره اشراف قوم نوح است که از زندگی دنیا بهره‌مند شده بودند. در اینجا واژه «ترف» بار معنایی منفی دارد؛ چرا که این عملکرد اقتصادی اشراف را مورد سرزنش قرار می‌دهد که با وجود رفاه فراوان با انکار آخرت سبب گمراهی و فساد جامعه‌شان نیز می‌شدند (طبرسی، ۱۳۴۰، ج ۱۷: ۴۹؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۴: ۳۲؛ طوسی، بی‌تا، ج ۷: ۳۶؛ فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۳، ۴۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۴: ۲۳۷). بنابراین معنای رفاه در معاجم و آیات قرآن به دو بعد مادی و فرامادی اشاره می‌کنند.

۱.۱. واحد اندازه‌گیری رفاه

رفاه در اصطلاح رایج به معنای برخورداری از آسایش و امکانات زندگی در نتیجه بهره‌مندی از مال و ثروت است. «در گذشته شاخص‌های این مفهوم محدود به حداقل نیازهای اساسی جوامع بوده است و با گذشت زمان و توسعه جوامع، دامنه آن‌ها نیز گسترش پیدا کرده است و هم‌اکنون تعاریف جدید این مفاهیم به شادمانی انسان مربوط می‌شود» (اکبری، ۱۳۹۷: ۴۸)؛ زیرا مفهوم کیفیت زندگی تبدیل به موضوعی شده است که اهمیت آن به طور روز افزونی در بسیاری از رشته‌های علمی و دانشگاهی در حال گسترش است (موذنی و همکار، ۱۳۹۱: ۱۵۰) و تا جایی که «وجود رفاه اجتماعی در هر جامعه‌ای یکی از مهم‌ترین شاخص‌های توسعه یافتگی آن جامعه تلقی می‌شود» (ابراهیمی، ۱۳۹۳: ۶). بنابراین مفهوم رفاه تغییر و تحول بسیاری پیدا کرده است. «این مفهوم را می‌توان در دو سطح فردی و اجتماعی بررسی کرد. رفاه اجتماعی، حاصل جمع رفاه همه افراد یک جامعه است» (انوری، ۱۳۸۲، ج ۴: ۳۶۴)؛ ولی با این حال، رفاه مفهومی نسبی است و در شرایط مختلف، معنا و مصداق متفاوتی دارد. به همین دلیل، نمی‌توان معیار کمی دقیقی برای اندازه‌گیری آن در زندگی همه افراد و جوامع ارائه کرد (کولب، ۱۳۹۲: ۱۴).

رفاه به حالت آسایش و سلامتی گفته می‌شود که در اثر برخورداری نسبی از امکانات زندگی به دست می‌آید که در هر جامعه‌ای متناسب با فرهنگ و موقعیت اجتماعی آن تعاریف متفاوتی دارند. قرآن کریم برای کیفیت مطلوب رفاه اجتماعی، راهبردهای متنوعی با جنبه هدایتگری بشر معرفی کرده است. کتاب قرآن از دو جهت، هم جوانب مثبت و منفی رفاه را با ذکر عبرت از گذشتگان نشان می‌دهد و هم معیارهای رفاه را معرفی می‌نماید.

۲.۱. معیارهای رفاه در قرآن

قرآن کریم روش الگوپذیری را مبنای هدایت انسان قرار می‌دهد و در همین راستا نمونه‌های فراوانی را متذکر می‌شود؛ زیرا الگوی نامناسب انسان را از پیشرفت در تمام زمینه‌ها باز می‌دارد و از طرفی خداوند تقلید کورکورانه و بدون تفکر را مذموم شمرده است: «وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ

آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ» (بقره: ۱۷۰). لذا خداوند برای نفی این نوع تقلید، ملاک‌ها و معیارهایی را برمی‌گزیند تا الگوی مناسب از غیر آن قابل تشخیص داده شود و معیارها و عوامل متعددی را برای دستیابی به رفاه و آسایش حقیقی برای ساخت جامعه مطلوب بیان می‌کند. این معیارها نه تنها به جنبه‌های مادی زندگی توجه دارند، بلکه ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی را نیز در بر می‌گیرند. در ادامه، برخی از مهم‌ترین این معیارها با استناد به آیات قرآن بررسی می‌شوند:

۱.۲.۱. ایمان

از دیدگاه قرآن، ایمان به خدا یکی از مهم‌ترین عوامل دستیابی به رفاه و آسایش است. ایمان همراه با تقوای الهی، زمینه‌ساز برکات و نعمت‌های الهی می‌شود. به عنوان مثال، در آیه ۹۶ سوره اعراف آمده است:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (اعراف: ۹۶)؛ «و اگر مردم شهرها ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، قطعاً برکات آسمان و زمین را بر آنان می‌گشود». همچنین، در آیه ۱۵۶ سوره اعراف تأکید می‌شود که رحمت الهی شامل حال کسانی می‌شود که ایمان آورده‌اند، تقوا پیشه کرده‌اند و به آیات خدا اعتقاد دارند: «قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ» (اعراف: ۱۵۶)؛ «فرمود: عذاب من را به هر کس بخواهم می‌رسانم و رحمت همه چیز را در بر می‌گیرد؛ پس آن را برای کسانی که تقوا پیشه می‌کنند، زکات می‌دهند و به آیات ما ایمان می‌آورند، مقرر خواهم کرد». از دیدگاه قرآن، حتی کسانی که گرفتار مشکلات و حتی عذاب الهی هستند، اگر ایمان بیاورند می‌توانند نه تنها عذاب الهی را از خود دور کنند، بلکه بستری برای تمتع به نعمت‌های الهی فراهم آورند و از فضل و برکات الهی بهره‌مند شوند: «فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ» (یونس: ۹۸). بنابراین قرآن یکی از معیارهای رفاه را به داشتن ایمان و توکل و اعتماد به قدرت خداوند معرفی می‌کند.

۲.۲.۱. عمل صالح

از دیدگاه آموزه‌های قرآنی، ایمان در عمل صالح تجلی می‌یابد. به عبارت دیگر، فرد مؤمن کسی است که علاوه بر ایمان قلبی، اعمال نیک و شایسته نیز انجام می‌دهد. این ایمان و عمل صالح است که موجب جلب رحمت و فضل الهی می‌شود و انسان را در رفاه و آسایش حقیقی قرار می‌دهد. قرآن کریم تأکید می‌کند که عمل صالح در کنار ایمان، زمینه‌ساز برخورداری از خلافت الهی در زمین و تحقق آرامش و امنیت است.

به عنوان مثال، در آیه ۵۵ سوره نور آمده است: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (نور: ۵۵)؛ «خدا به کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند، وعده داده است که آنان را قطعاً در زمین جانشین [خود] قرار دهد، همان‌گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند جانشین [خود] قرار داد و دینشان را که برای آنان پسندیده است، به نفع آنان مستقر سازد و بيمشان را به امنیت تبدیل کند؛ [به شرطی که] مرا پرستند و چیزی را با من شریک نگردانند و هر کس

پس از این کفر ورزد، آنان همان فاسقانند». همچنین، عمل صالح زمینه‌ساز بهره‌مندی از رفاه و نعمت‌های الهی در دنیا و آخرت است. در آیه ۱۲۷ سوره انعام آمده است: «لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (انعام: ۱۲۷)؛ «برای آنان سرای صلح و سلامتی نزد پروردگارشان است و او به سبب آنچه انجام می‌دادند، سرپرست آنان است» و در آیه ۹۷ سوره نحل تأکید می‌شود: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ اُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ هر کس، خواه مرد یا زن، کار شایسته انجام دهد و مؤمن باشد، قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای حیات [حقیقی] می‌بخشیم و مسلماً پاداش آنان را بر اساس بهترین اعمالی که انجام می‌دادند، خواهیم داد».

۱.۳.۲.۱ احسان

بی‌گمان، یکی از مصادیق بارز عمل صالح، احسان است. احسان به معنای نیکی و نیکوکاری، فراتر از عدالت عمل کردن و شامل بخشش، عفو و ایثار می‌شود. قرآن کریم احسان را به عنوان عاملی برای بهره‌مندی از رفاه حقیقی و برکات الهی معرفی می‌کند. خداوند عنایت ویژه‌ای نسبت به محسنین دارد، زیرا آنان فراتر از حد معمول، به دیگران نیکی می‌کنند، به عنوان مثال، در آیه ۵۸ سوره بقره آمده است: «وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» (بقره: ۵۸)؛ «و [یاد کنید] هنگامی که گفتیم: وارد این شهر شوید و از آنچه در آن است، به فراوانی بخورید؛ و از دروازه [شهر] با خضوع وارد شوید و بگویید: «حِطَّة» تا گناهان شما را ببخشیم و به نیکوکاران [پاداش] بیشتری خواهیم داد». همچنین، در آیه ۸۵ سوره مائده آمده است: «فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ؛ پس خداوند به پاس سخن آنان، باغ‌هایی از بهشت که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، به آنان پاداش داد؛ در حالی که جاودانه در آن خواهند ماند؛ و این است پاداش نیکوکاران» و در آیه ۲۶ سوره یونس تأکید می‌شود: «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ وَ لَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لَا ذَلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ؛ برای کسانی که نیکی کنند، پاداش نیک و افزون‌تری [در نظر گرفته] است و نه غبار ناراحتی بر چهره‌هایشان می‌نشیند و نه خواری؛ آنان اهل بهشتند و جاودانه در آن خواهند ماند».

عمل صالح و احسان، به عنوان مصادیق بارز ایمان، از معیارهای اصلی رفاه و آسایش در زندگی دنیوی و اخروی‌اند. قرآن کریم با تأکید بر این مفاهیم، نشان می‌دهد که رفاه حقیقی تنها در سایه ایمان، عمل صالح و نیکوکاری تحقق می‌یابد. این آموزه‌ها نه تنها به بهبود شرایط فردی کمک می‌کنند، بلکه زمینه‌ساز ایجاد جامعه‌ای امن و مرفه نیز هستند.

۱.۴.۲.۱ تقوا

قرآن کریم، تقوای الهی را عاملی کلیدی و معیاری بسیار با ارزش برای بهره‌مندی از برکات و رحمت الهی و دستیابی به رفاه حقیقی معرفی می‌کند. آیه‌ی ۱۵۶ سوره‌ی اعراف می‌فرماید: «وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُوْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ؛ [یعنی] رحمت من فراگیر است، اما آن را برای کسانی

می‌نویسم که تقوا پیشه کنند، زکات دهند و به آیات من ایمان داشته باشند». همچنین در آیه‌ی ۳ سوره‌ی طلاق آمده است: «وَاِرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» [یعنی] خداوند، کسی را که تقوا پیشه می‌کند و به او توکل دارد، از جایی که گمان نمی‌برد روزی می‌دهد». آیه‌ی ۹۶ سوره‌ی اعراف نیز بیان می‌دارد: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» [یعنی] اگر اهل شهرها ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمانی و زمینی را بر آنان می‌گشودیم؛ اما آنان تکذیب کردند، پس به کیفر اعمالشان گرفتار شدند». این آیات نشان می‌دهند که ایمان به تنهایی کافی نیست و باید با تقوا همراه باشد. تقوا به معنای عمل صالح، انجام فرمان‌های الهی و ترک گناهان است. بنابراین، ایمان توأم با تقوا، معیار دستیابی به رفاه و آسایش دنیوی و اخروی است.

۵.۲.۱. استغفار

استغفار و طلب آمرزش از خداوند و توبه از گناهان، از عوامل مهم جلب رحمت و برکات الهی است. آیه ۳ سوره هود می‌فرماید: «وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى...» این آیه وعده می‌دهد که استغفار و توبه، منجر به بهره‌مندی از نعمت‌های دنیوی و آسایش می‌شود. قرآن کریم رفاه حقیقی را امری چند وجهی می‌داند که در سایه توکل به خدا، عمل صالح، تقوا، استغفار و رعایت اصول اخلاقی و معنوی حاصل می‌شود. ثروت مادی تنها یکی از ابعاد رفاه است و بدون سلامت روحی و معنوی، نمی‌توان از رفاه حقیقی برخوردار بود.

۶.۲.۱. استقامت

ایمان همراه با استقامت و پایداری، موجب فراهم شدن امکانات رفاهی و سرازیر شدن نعمت‌های الهی می‌شود. در آیه ۱۶ سوره جن آمده است: «وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا؛ و اگر آنان بر راه [حق] استقامت می‌ورزیدند، قطعاً آب فراوانی به آنان می‌دادیم».

۷.۲.۱. امنیت

از نظر آموزه‌های وحیانی قرآن، وجود امنیت و آرامش در جامعه، رفاه و برخورداری اقتصادی را به دنبال دارد؛ به این معنا که بدون امنیت نمی‌توان سخن از آسایش و رفاه داشت و هر جا امنیت و آرامش اجتماعی تهدید شود به همان میزان آسایش و رفاه از دست می‌رود: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ» (بقره: ۱۲۶) و در آیه: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» (نحل: ۱۱۲) و همچنین آیه: «وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نَتَّخِطُّفَ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجَبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (قصص: ۵۷).

۸.۲.۱. پرداخت زکات

پرداخت زکات، یکی از اعمال احسانی و واجبات شرعی است که در قرآن کریم به عنوان معیاری برای دستیابی به رفاه حقیقی و آسایش در دنیا و آخرت معرفی شده است. زکات نه تنها به عنوان یک وظیفه دینی، بلکه به عنوان

ابزاری برای توزیع عادلانه ثروت و کاهش فقر در جامعه نیز مطرح می‌شود. در آیه ۱۵۶ سوره اعراف آمده است: «وَ اَكْتَبَ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَا كَتَبَهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ» (اعراف: ۱۵۶). در این آیه، «حسنة» به معنای نعمت‌هایی است که در زندگی دنیوی و اخروی به انسان می‌رسد و او را خوشحال و مسرور می‌کند. راغب اینگونه معنی می‌کند که «حسنة» شامل نعمت‌های جسمی، روحی و حالات مثبتی است که به انسان آرامش و خوشبختی می‌بخشد» (راغب، ۱۳۸۸: ۲۳۵).

پرداخت زکات، نه تنها یک وظیفه دینی است، بلکه یکی از معیارهای جلب رحمت الهی و دستیابی به رفاه حقیقی در زندگی دنیوی و اخروی است. قرآن کریم با تأکید بر این عمل، نشان می‌دهد که تقوا، ایمان و پرداخت زکات، زمینه‌ساز برخورداری از نعمت‌های الهی و زندگی سرشار از آسایش و خوشبختی است. زکات همچنین به عنوان ابزاری برای تحقق عدالت اجتماعی و کاهش فقر در جامعه، نقش مهمی در ایجاد رفاه عمومی ایفا می‌کند.

۹.۲.۱. دعا و نیایش

دعا و نیایش، از ابزارهای مهم برای جلب فضل الهی و دستیابی به رفاه است. پیامبرانی مانند حضرت ابراهیم (ع) و حضرت ایوب (ع) با دعا و نیایش، مشکلات خود را حل کرده و به رفاه رسیدند. آیه ۱۲۶ سوره بقره می‌فرماید: «وَ اِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَ ارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَاَمْتَعُهُ قَلِيْلًا ثُمَّ اَضْرَطُّهُ اِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَ بئسَ الْمَصِيْرُ؛ و [یاد کنید] هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر را امن قرار ده و اهل آن را، هر کس از آنان که به خدا و روز قیامت ایمان آورده است، از میوه‌ها روزی ده».

۱۰.۲.۱. عمل به شرایع اسلام

عمل به دستورات و احکام الهی، زمینه‌ساز برخورداری از رفاه و آسایش است. قرآن کریم تأکید می‌کند که رعایت شرایع اسلامی، موجب جلب برکات الهی می‌شود. در آیه ۶۶ سوره مائده: «وَ لَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْاِنْجِيْلَ وَ مَا اَنْزَلْ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مَنْ تَحْتَ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيْرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُوْنَ؛ و اگر آنان به تورات و انجیل و آنچه از سوی پروردگارش بر آنان نازل شده است، عمل می‌کردند، قطعاً از بالای سر و زیر پای خود روزی می‌خوردند».

۱۱.۲.۱. رحمت الهی

رحمت الهی، عامل اصلی برکات و فضل الهی است. انسان‌ها با جلب رحمت خداوند، می‌توانند به رفاه و آسایش دست یابند: «وَ اِذَا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهْمٍ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِیْ آيَاتِنَا قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُوْنَ مَا تَمْكُرُوْنَ» (یونس: ۲۱)؛ «و هنگامی که پس از سختی‌ها، رحمتی به مردم بچشانیم، ناگهان در آیات ما نیرنگ می‌کنند. بگو: خداوند در نیرنگ سریع‌تر است؛ همانا فرستادگان ما آنچه را نیرنگ می‌کنید، می‌نویسند».

۱۲.۲.۱. صبر و استقامت

صبر و استقامت در برابر مشکلات و سختی‌ها، موجب جلب فضل الهی و دستیابی به رفاه است: «وَ اَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِيْنَ كَانُوْا يُسْتَضْعَفُوْنَ مَشَارِقِ الْاَرْضِ وَ مَغَارِبِهَا اَلَّتِيْ بَارَكْنَا فِيْهَا وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنِيْ اِسْرٰٓئِيْلَ بِمَا

صَبْرُوا» (أعراف: ۱۳۷)؛ «و ما سرزمین‌های شرق و غرب زمین را که در آن برکت نهاده بودیم، به قومی که مورد ستم قرار گرفته بودند، به ارث دادیم و وعده نیکوی پروردگارت به سبب صبر بنی اسرائیل تحقق یافت».

۱۳.۲.۱. تذکر و یاد خدا

یاد خدا و پند گرفتن از آیات الهی، زمینه‌ساز هدایت و دستیابی به رفاه است: «و هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ؛ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (انعام: ۱۲۶-۱۲۷)؛ «و این راه پروردگار تو است که مستقیم است؛ ما آیات را برای کسانی که پند می‌گیرند، به روشنی بیان کرده‌ایم؛ برای آنان سرای صلح و سلامتی نزد پروردگارشان است و او به سبب آنچه انجام می‌دادند، سرپرست آنان است».

۱۴.۲.۱. علم و آگاهی

علم و آگاهی از عوامل مهم دستیابی به رفاه است. جهل و نادانی، مانع بزرگی در راه رسیدن به آسایش و رفاه است: «فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (زمر: ۴۹)؛ «و هنگامی که آسیبی به انسان برسد، ما را می‌خواند؛ سپس هنگامی که نعمتی از جانب خود به او بدهیم، می‌گوید: این را به سبب دانش خود به دست آورده‌ام؛ بلکه این آزمایشی است، ولی بیشتر آنان نمی‌دانند».

۱۵.۲.۱. عمل به احکام الهی

عمل به دستورات الهی و رعایت احکام شرایع اسلامی، زمینه‌ساز رفاه و برخوردارگی از آسایش است: «وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ» (مائده: ۶۶)؛ «و اگر آنان به تورات و انجیل و آنچه از سوی پروردگارشان بر آنان نازل شده است، عمل می‌کردند، قطعاً از بالای سر و زیر پای خود روزی می‌خوردند».

قرآن کریم با تأکید بر معیارهایی مانند توبه، دعا، عمل به شرایع اسلامی، رحمت الهی، صبر، تذکر و علم، راه کارهایی برای دستیابی به رفاه و آسایش ارائه می‌دهد. این معیارها نشان می‌دهند که رفاه حقیقی تنها در سایه ایمان، عمل صالح و پابندی به ارزش‌های الهی تحقق می‌یابد.

۲. معیار امنیت در قرآن

۱.۲. مفهوم امنیت

در فرهنگ قرآن، واژه‌های مرتبط با امنیت و مشتقات آن از جمله پرکاربردترین مفاهیم هستند. واژه‌هایی مانند «امن» و مشتقات آن حدود ۸۷۹ بار در آیات قرآن کریم به کار رفته‌اند که ۳۵۸ مورد در آیات مکی و ۵۲۱ مورد در آیات مدنی هستند (اخوان کاظمی، ۱۳۸۶: ۱۵۱). اصطلاح «امنیت» از ریشه «امن» گرفته شده و در زبان عربی به معنای مصونیت از خطر، ترس و نگرانی است. این واژه در مقابل «خوف» قرار دارد و به حالت آرامش، ایمنی و آسودگی اشاره می‌کند. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَ آمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (قریش: ۴). امنیت در زبان عربی به معنای مصونیت از خطر، آرامش و از بین رفتن هراس و نگرانی است (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۸: ۲۳؛ راغب اصفهانی، ۱۳۸۸: ۹۰). همچنین امنیت به معنای بی‌گزندی و بی‌آسبایی نیز به کار می‌رود، یعنی حالتی که در آن خطر و آسیب وجود ندارد و آرامش برقرار است.

در حوزه اجتماعی، امنیت به معنای فراغت از تهدیدات و آمادگی برای مقابله با هرگونه حمله است. در اصطلاح سیاسی و حقوقی، امنیت به اشکال مختلفی مانند امنیت فردی، اجتماعی، ملی و بین‌المللی تعریف می‌شود (آشوری، ۱۳۸۹: ۳۸). امنیت در این معنا به معنای حراست از افراد، جامعه و کشور در برابر تهدیدات داخلی و خارجی است. در اسلام، امنیت به عنوان یکی از نیازهای اساسی زندگی انسان‌ها مورد توجه قرار گرفته است. قرآن کریم امنیت را به عنوان حالتی از طمأنینه، آرامش و بی‌هراسی تعریف می‌کند که برای زندگی فردی و اجتماعی ضروری است (ر.ک. نور: ۵۵؛ نحل: ۱۱۲؛ بقره: ۱۲۵، ۱۲۶؛ حجر: ۴۵-۴۸؛ دخان: ۵۱-۵۶؛ آل عمران: ۱۵۴).

۲.۲. ایمان و عمل صالح

یکی از مهم‌ترین معیار ایجاد امنیت در قرآن، ایمان به خدا و عمل صالح است. ایمان به خداوند، انسان را از ترس و نگرانی رها می‌کند و به او آرامش می‌بخشد. قرآن کریم تأکید می‌کند که اهل ایمان، هرگز از آینده نمی‌ترسند و نسبت به گذشته اندوهگین نمی‌شوند، زیرا ایمان آن‌ها امنیت کامل را فراهم می‌کند. یکی از ابزارهای اصلی ایجاد امنیت از منظر قرآن، پناه بردن به دین و زندگی بر اساس آموزه‌های آن است. قرآن کریم ایمان و عمل صالح را به عنوان مهم‌ترین شاخصه‌های یک جامعه امن معرفی می‌کند. «رشد فضایل اخلاقی و تربیت روح انسان در مسیر ایمان، زمینه‌ساز ایجاد امنیت است» (بخشی نهایندی، ۱۳۹۲: ۸۸-۹۰).

قرآن کریم امنیت را به عنوان مفهومی مرتبط با ایمان به خداوند معرفی می‌کند. از نظر قرآن، ایمان به خداوند مهم‌ترین عامل در تأمین امنیت است. واژه «امن» در قرآن هم به معنای ایمان و هم به معنای امنیت به کار رفته است، که نشان‌دهنده ارتباط عمیق بین این دو مفهوم است. به عبارت دیگر، تنها کسی که دارای ایمان است، احساس امنیت و آرامش می‌کند و کسی که فاقد ایمان باشد، فاقد امنیت خواهد بود. در آیه: «أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرًا مِّنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (فصلت: ۴۰)؛ «آیا کسی که به آتش افکنده می‌شود بهتر است یا کسی که در روز قیامت در امنیت وارد می‌شود؟» این آیه نشان می‌دهد که ایمان به خداوند، امنیت حقیقی را در دنیا و آخرت به همراه می‌آورد. ارتباط بین ایمان و امنیت، ارتباطی لازم و ملزوم است؛ یعنی هر جا ایمان باشد، امنیت نیز وجود دارد و بالعکس.

قرآن کریم در آیات متعددی تأکید می‌کند که اهل ایمان، هرگز از آینده نمی‌ترسند و نسبت به گذشته اندوهگین نمی‌شوند، زیرا ایمان آن‌ها امنیت کامل را فراهم می‌کند. ایمان به خداوند، ترس و نگرانی را از بین می‌برد و به انسان آرامش می‌بخشد؛ برای نمونه در آیه: «بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره: ۱۱۲) یا در آیه: «الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره: ۲۶۲) و همچنین در آیه: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره: ۲۷۷). از نظر قرآن، ایمان بدون عمل صالح ناقص است. عمل صالح به عنوان مکمل ایمان، نقش مهمی در ایجاد امنیت دارد. اعمالی مانند نماز، زکات، انفاق و دفاع از مظلومان، از جمله مصادیق عمل صالح هستند که به ایجاد امنیت در جامعه کمک می‌کنند.

۳.۲. نقش دین

شهید مطهری درباره نقش دین در ایجاد امنیت می‌گوید: «زندگی بشر همواره با رنج‌ها و سختی‌ها همراه است. ایمان دینی به انسان نیروی مقاومت می‌دهد و با تفسیر تلخی‌ها، آن‌ها را شیرین می‌کند. حتی پدیده‌هایی مانند مرگ، که به ظاهر ترسناک هستند، در پرتو ایمان به پدیده‌هایی شیرین تبدیل می‌شوند» (مطهری، ۱۳۹۷: ۳۴-۴۰).

۴.۲. ارتباط دو سویه امنیت و رفاه در قرآن

قرآن کریم و روایات اسلامی به رابطه تنگاتنگ بین امنیت و رفاه تأکید کرده‌اند. امنیت به عنوان بستر لازم برای تحقق رفاه معرفی شده است و رفاه نیز به نوبه خود به تقویت و تداوم امنیت کمک می‌کند. این رابطه متقابل در آیات قرآن و سخنان معصومین (ع) به وضوح بیان شده است.

۵.۲. امنیت زیربنای رفاه

در قرآن کریم، امنیت به عنوان شرط اساسی برای دستیابی به رفاه و آسایش مطرح شده است. حضرت ابراهیم (ع) در دعای خود، ابتدا از خداوند درخواست امنیت و سپس رفاه اقتصادی می‌کند. این نشان‌دهنده آن است که بدون امنیت، امکان دستیابی به رفاه اقتصادی وجود ندارد: «وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعْهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَ بئسَ الْمَصِيرُ» (بقره: ۱۲۶)؛ «و [یاد کنید] هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر را امن قرار ده و اهل آن را، هر کس از آنان که به خدا و روز قیامت ایمان آورده است، از میوه‌ها روزی ده». این آیه نشان می‌دهد که امنیت، پیش‌نیاز رفاه اقتصادی است. بدون امنیت، امکان رشد اقتصادی و بهره‌مندی از نعمت‌های الهی وجود ندارد.

۶.۲. سوره بقره

در آیه ۱۲۵ سوره بقره، قرآن کریم به اهمیت خانه کعبه به عنوان مرکزی امن و آرامش‌بخش برای مردم اشاره می‌کند: «وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ آمِنًا وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ» (بقره: ۱۲۵)؛ «و [یاد کنید] هنگامی که خانه [کعبه] را محل بازگشت و امن برای مردم قرار دادیم و [گفتیم]: از مقام ابراهیم نمازگاهی برای خود انتخاب کنید». این آیه نشان می‌دهد که خانه کعبه نه تنها به عنوان مرکز عبادت، بلکه به عنوان مکانی امن و آرامش‌بخش برای مردم است. امنیت و آرامش، زمینه‌ساز رفاه و آسایش هستند.

۷.۲. سوره نحل

در سوره نحل، قرآن کریم داستانی از قومی را بیان می‌کند که در نعمت امنیت و رفاه زندگی می‌کردند، اما به دلیل ناسپاسی، دچار قحطی و ناامنی شدند: «وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» (نحل: ۱۱۲)؛ «و خداوند مثلی زده است: شهری که امن و آرام بود و روزی‌اش از هر سو به فراوانی می‌رسید؛ ولی [اهل آن] نعمت‌های خدا را ناسپاسی کردند؛ پس خداوند به کیفر آنچه انجام می‌دادند، لباس گرسنگی و ترس را به آنان چشاند». این آیه نشان می‌دهد که امنیت و رفاه، نعمت‌هایی الهی هستند که در صورت ناسپاسی، از بین می‌روند. امنیت و رفاه در کنار هم،

زمینه‌ساز رشد و شکوفایی جامعه هستند.

۸.۲. روایات

امام علی (ع) در نهج‌البلاغه بر اهمیت امنیت و رفاه تأکید کرده‌اند. ایشان می‌فرمایند: «حَتَّى يَسْتَرِيحَ بَرٌّ وَيُسْتَرَا حَ مِنْ فَاجِرٍ؛ تا نیکوکاران در رفاه باشند و از بدکاران در امان باشند». این سخن نشان می‌دهد که یکی از وظایف اصلی حکومت، تأمین امنیت و رفاه برای نیکوکاران و مقابله با بدکاران است. همچنین، امام صادق (ع) می‌فرماید: «ثَلَاثَةٌ أَشْيَاءُ يَحْتَاجُ النَّاسُ طَرًّا إِلَيْهَا: الْأَمْنُ، وَالْعَدْلُ، وَالْخِصْبُ؛ سه چیز است که همه مردم به آن‌ها نیاز دارند: امنیت، عدالت و رفاه». این حدیث نشان می‌دهد که امنیت، عدالت و رفاه، سه رکن اساسی برای زندگی مطلوب هستند.

۹.۲. جامعه اسلامی

در جامعه اسلامی، امنیت به عنوان بستر لازم برای تحقق رفاه و توسعه اقتصادی مطرح شده است. امنیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، زمینه‌ساز رشد و شکوفایی جامعه است. بدون امنیت، امکان سرمایه‌گذاری، تولید و توسعه اقتصادی وجود ندارد. از سوی دیگر، رفاه اقتصادی نیز به تقویت امنیت کمک می‌کند. جوامعی که از رفاه بیشتری برخوردار هستند، توانایی بیشتری در حفظ امنیت پایدار دارند. قرآن کریم و روایات اسلامی به رابطه تنگاتنگ بین امنیت و رفاه تأکید کرده‌اند. امنیت به عنوان پیش‌نیاز رفاه معرفی شده است و رفاه نیز به نوبه خود به تقویت و تداوم امنیت کمک می‌کند. این رابطه متقابل نشان می‌دهد که برای ایجاد جامعه‌ای مرفه و پیشرفته، باید به هر دو مفهوم امنیت و رفاه توجه شود. امنیت و رفاه در کنار هم، زمینه‌ساز رشد و توسعه فردی و اجتماعی هستند و به ایجاد جامعه‌ای متعادل و پیشرفته کمک می‌کنند.

نتیجه‌گیری

۱. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که از منظر قرآن کریم، امنیت و رفاه دو رکن اساسی و به‌هم‌پیوسته برای شکل‌گیری جامعه مطلوب هستند. آیاتی همچون آیه ۱۲۶ سوره بقره که دعای حضرت ابراهیم (ع) برای برقراری امنیت پیش از درخواست رزق و روزی را نقل می‌کند، به‌وضوح بر اولویت و نقش بنیادین امنیت به عنوان بستر ضروری تحقق رفاه تأکید می‌ورزد. این رابطه تعاملی به گونه‌ای است که هر یک دیگری را تقویت می‌کند؛ جامعه‌ای که در سایه ایمان و عدالت به امنیت پایدار دست یابد، امکان شکوفایی اقتصادی و رفاهی را پیدا می‌کند و در مقابل، رفاه عادلانه و مبتنی بر ارزش‌ها، به تحکیم و پایداری امنیت در آن جامعه کمک شایانی می‌کند.

۲. قرآن کریم با ارائه معیارها و آموزه‌های جامع، تصویر روشنی از یک جامعه ایده‌آل ترسیم می‌کند. معیارهایی چون ایمان، تقوا، عمل صالح، عدالت، پرداخت زکات (همچون آیه ۱۵۶ سوره اعراف) و احسان، تنها به عنوان عوامل معنوی مطرح نیستند، بلکه نقشه‌راهی عملی برای تأمین همزمان امنیت و رفاه در سطوح فردی و اجتماعی هستند. این پژوهش نشان می‌دهد که رفاه از نگاه قرآن، مفهومی یک‌بعدی و محدود به رفاه مادی نیست، بلکه رفاه حقیقی که در آیات دیگری مانند آیه ۹۷ سوره نحل که از آن به «حیات طیبه» تعبیر شده، ترکیبی به هم تنیده از آرامش روانی، امنیت وجودی، عدالت اجتماعی و برخورداری معقول از نعمات مادی است.

۳. نادیده گرفتن معیارهای قرآنی می‌تواند به برهم خوردن تعادل بین امنیت و رفاه بینجامد. قرآن کریم در آیاتی مانند آیه ۱۱۲ سوره نحل، سرنوشت جامعه‌ای را که با وجود برخورداری از امنیت («آمَنَةٌ مُّطْمَئِنَّةٌ») و رفاه («يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا»)، راه کفران و ظلم در پیش می‌گیرد، به عنوان نمونه‌ای عبرت‌آموز بیان می‌کند که چگونه نعمت امنیت و رفاه خود را از دست می‌دهد و به عذاب گرسنگی و ترس دچار می‌شود. این هشدار قرآنی برای همه جوامع، به‌ویژه جوامع مسلمان است که دستیابی و حفظ این دو نعمت بزرگ، مشروط به التزام به اصول اخلاقی و ارزش‌های الهی است.

۴. پژوهش حاضر با استنباط از مجموعه آیات تحلیل‌شده، این نتیجه‌گیری را ارائه می‌دهد که برنامه‌ریزی برای تحقق «جامعه مطلوب» نیازمند نگاهی یکپارچه و همزمان به مقوله امنیت و رفاه است. آموزه‌های قرآن کریم می‌تواند به عنوان چارچوبی الهام‌بخش و راهبردی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در جوامع اسلامی عمل کند تا با تکیه بر اصولی چون عدالت، تقوا و مسئولیت‌پذیری اجتماعی، زمینه‌ساز ظهور جامعه‌ای شوند که در آن کرامت انسانی و آرامش در پرتو امنیتی پایدار و رفاهی فراگیر تأمین گردد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، (۱۳۹۰)، قم، پژوهش‌های اندیشه.
۲. ابن منظور، محمدبن مکرّم، (۱۴۱۴)، لسان العرب، بیروت، صدرا.
۳. ابن منظور، محمدبن مکرّم، (۱۳۷۲)، تفسیر مجمع البیان، چاپ سوم، تهران، ناصر خسرو.
۴. ابراهیمی، مهدی، (۱۳۹۳)، «نگاهی به پژوهش‌های رفاه اجتماعی در ایران (با تمرکز بر مقالات علمی-پژوهشی در دوره زمانی ۸۳-۱۳۹۳)»، فصلنامه تأمین اجتماعی، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۵-۳۷.
۵. ابن بابویه، محمدبن علی (۱۳۶۲)، الخصال، مصحح علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین.
۶. اخوان کاظمی، بهرام، (۱۳۸۶)، امنیت در نظام سیاسی اسلام، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. آذهری، ابو منصور محمدبن محمد، (۲۰۰۱)، التهذیب اللغه، محقق محمد عوض مرعب، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۸. اشتراش، لئو، (۱۳۷۳)، فلسفه سیاسی چیست؟، ترجمه فرهنگ رجایی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۹. اکبری، محمود، (۱۳۹۷)، درآمدی بر کیفیت زندگی در برنامه ریزی شهری، دانشگاه یاسوج.
۱۰. الفائق، (۱۴۴۱)، لجنة الفقه المعاصر، قم، حوزه علمیه قم.
۱۱. انوری، حسن، (۱۳۸۲)، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، سخن.
۱۲. آراسته خو، محمد، (۱۳۷۴)، تأمین و رفاه اجتماعی، تهران، دانشگاه پیام نور.
۱۳. آشوری، داریوش، (۱۳۸۹)، دانشنامه سیاسی، تهران، مروارید.
۱۴. بحرانی، هاشم، (بی تا)، البرهان فی التفسیر القرآن، قم، موسسه البعثه.
۱۵. بخشی نهایندی، محمدعلی، (۱۳۹۲)، هویت و امنیت ملی در اسلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه

فرهنگ و اندیشه اسلامی.

۱۶. حرانی، ابن شعبه، (۱۳۷۶)، تحف العقول، قم، آل علی.
۱۷. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، (۱۴۱۴)، تاج العروس من جواهر القاموس، محقق علی هلالی و علی سیری، بیروت، دارالفکر.
۱۸. خامنه‌ای، علی، (۱۳۹۸)، بیان قرآن، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۹. دایره المعارف قرآن (۱۳۸۳)، مرکز فرهنگ و معارف قرآن، قم، بوستان کتاب.
۲۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۸۸)، المفردات فی غریب القرآن، قم، مرتضوی.
۲۱. رشیدی، علی، (۱۳۷۹)، «نقش تحولات اقتصادی بر متغیرهای فرهنگی اجتماعی و سیاسی»، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره‌های ۱۸۱-۱۸۲.
۲۲. سبحانی، فریاد، محمد جواد و همکاران، (۱۳۹۱)، اندیشه‌های دفاعی فرمانده معظم کل قوا با نگرشی بر مکتب دفاعی اسلام، (بی تا)، تهران، انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
۲۳. صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد، (۱۴۱۴)، المحيط فی اللغة، محقق محمد حسن آل یاسین، عالم الکتاب، بیروت.
۲۴. طباطبایی، (۱۳۹۳)، المیزان فی تفسیر القرآن، چ سوم بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۵. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۴۰)، ترجمه تفسیر مجمع البیان، مترجم احمد بهشتی، تهران، فراهانی.
۲۶. طبری، محمد بن جریر، (۱۴۱۲)، جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالمعرفه.
۲۷. طریحی، فخرالدین محمد، (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، محقق احمد حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی.
۲۸. طوسی، محمد بن حسن، (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، مصحح احمد حبیب عاملی، بیروت، دار التراث العربی.
۲۹. غریب زندی، داوود، (۱۳۸۹)، «مفهوم امنیت ایمانی در قرآن کریم»، فصلنامه مطالعات راهبردی، تهران، سال سیزدهم، شماره ۱۳.
۳۰. فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰)، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۱. فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹)، کتاب العین، چاپ اول، قم، هجرت.
۳۲. قرشی بنابی، علی اکبر، (۱۳۷۱)، قاموس القرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۳۳. کامکار مهدیس، (۱۳۸۲)، «سیاست اجتماعی چیست؟»، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۱۰ دانشکده علوم بهزیستی و توانبخشی.
۳۴. لطفی مرزناکی، رحمان، (۱۳۹۴)، دفاع هوشمند در اندیشه امام خامنه‌ای (مد ظله العالی)، تهران، آوای سبحان.
۳۵. لیشی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶)، عیون الحکم، بیرجندی، حسین، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۳۶. محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۴)، میزان الحکمه، بی جا، دارالحديث.
۳۷. مدرسی، سید محمد تقی، (۱۳۷۷)، تفسیر هدایت، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

۳۸. مطهری، مرتضی، (۱۳۹۷)، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلام، تهران، صدرا.
۳۹. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۱)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
۴۰. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۰)، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۴۱. مؤذنی، احمد و علیزاده اقدم، محمداقبر، (۱۳۹۱)، «بررسی کیفیت زندگی شهری مدلی برای سنجش و رتبه بندی استان‌های ایران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای»، مجله جامعه‌شناسی ایران، شماره ۳، ۱۴۹-۱۷۴.
۴۲. میل جان استوارت، (۱۳۸۸)، فایده گرایی، ترجمه و تعلیق مرتضی مردیها، تهران، نشر نی.
۴۳. ویلیام کولب و جولیوس گولد، (۱۳۹۲)، فرهنگ علوم اجتماعی، مترجم باقر پرهام، تهران، مازیار.
۴۴. یزدانی، فرشید، (۱۳۸۲)، «مفاهیم بنیادی در مباحث رفاه اجتماعی سیاست اجتماعی حمایت اجتماعی، رفاه و تأمین اجتماعی»، فصلنامه رفاه اجتماعی ویژه سیاست اجتماعی.

